

В. Т. Маковецький,
к. е. н., доцент, докторант відділу економіки, менеджменту та трансферу інновацій
в тваринництві, Інститут тваринництва Національної академії аграрних наук України
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-2350-5121>

DOI: 10.32702/2306-6814.2025.17.145

МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ ГАЛУЗІ МОЛОЧНОГО СКОТАРСТВА УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ І КРИЗИ

V. Makovetskyi,
PhD in Economics, Associate Professor, Doctoral Candidate of the Department
of Economics of the Department of Economics, Management and Transfer of Innovations
in Livestock, Livestock Farming Institute of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine

MECHANISMS OF ENSURING ECONOMIC GROWTH IN THE DAIRY CATTLE INDUSTRY OF UKRAINE DURING WAR AND CRISIS

У статті висвітлено актуальні проблеми функціонування, трансформації та перспективи сталого економічного зростання галузі молочного скотарства України в умовах триваючої повномасштабної воєнної агресії з боку Росії та поглибленої фінансово-економічної кризи. Проведено комплексний аналіз динаміки чисельності великої рогатої худоби, зокрема корів, із розмежуванням по основних категоріях господарств. Виявлено катастрофічне, системне скорочення поголів'я, що становить безпосередню загрозу для продовольчої безпеки держави. Аргументовано стратегічну необхідність активного розвитку молочного тваринництва як ключового чинника забезпечення населення повноцінними білковими продуктами тваринного походження, які мають високу біологічну цінність та критичне значення для збереження здоров'я нації, особливо дітей і осіб похилого віку. У межах дослідження запропоновано низку дієвих, практико-орієнтованих механізмів стабілізації, відновлення та масштабування виробництва молока, які можуть бути реалізовані навіть в умовах обмежених фінансових ресурсів та інвестиційних можливостей. Обґрунтовано доцільність і економічну доцільність розвитку сімейних молочних ферм як гнучкої, адаптивної та ефективної організаційно-господарської форми. Розроблено концепцію впровадження типових проєктів ферм з урахуванням мінімізації витрат, оптимізації строків будівництва та усунення корупційних ризиків на етапі дозвільних процедур. Особливу увагу приділено формуванню прозорих механізмів реалізації продукції з рівним доступом до внутрішнього ринку для всіх категорій виробників — незалежно від масштабів діяльності та форми власності, із гарантіями якості, безпечності та простежуваності молочних продуктів. Акцент зроблено на необхідності нормативно-правового врегулювання правил торгівлі, розвитку мережі лабораторного контролю, стимулювання внутрішньої переробки сировини, а також створення муніципальної інфраструктури каналів збуту. У підсумку обґрунтовано, що впровадження зазначених механізмів сприятиме не лише підвищенню ефективності та продуктивності галузі, а й створенню нових робочих місць, зростанню рівня добробуту населення, зміцненню продовольчої безпеки та сталому розвитку національної економіки навіть за умов надзвичайних викликів сучасного періоду.

The article highlights the current problems of functioning, transformation and prospects for sustainable economic growth of the dairy cattle industry of Ukraine in the context of ongoing full-scale military aggression by Russia and a deepening financial and economic crisis. A comprehensive analysis of the dynamics of the number of cattle, in particular cows, with a distinction by main categories of farms has been carried out. A catastrophic, systemic reduction in the livestock population has been identified, which poses a direct threat to the food security of the state. The strategic need for active development of dairy farming as a key factor in providing the population with high-quality protein products of animal origin, which have high biological value and are critical for preserving the health of the nation, especially children and the elderly, has been argued. The study proposes a number of effective, practice-oriented mechanisms for stabilizing, restoring and scaling up milk production, which can be implemented even in conditions of limited financial resources and investment opportunities. The feasibility and economic feasibility of developing family dairy farms as a flexible, adaptive and effective organizational and economic form are substantiated. A concept for implementing typical farm projects is developed, taking into account cost minimization, optimization of construction times and elimination of corruption risks at the stage of permitting procedures. Particular attention is paid to the formation of transparent mechanisms for the sale of products with equal access to the domestic market for all categories of producers — regardless of the scale of activity and form of ownership, with guarantees of quality, safety and traceability of dairy products. The emphasis is placed on the need for regulatory and legal regulation of trade rules, the development of a laboratory control network, stimulation of internal processing of raw materials, as well as the creation of municipal infrastructure for sales channels. As a result, it is substantiated that the implementation of these mechanisms will contribute not only to increasing the efficiency and productivity of the industry, but also to creating new jobs, increasing the level of welfare of the population, strengthening food security and sustainable development of the national economy even in the conditions of extraordinary challenges of the modern period.

Ключові слова: економічне зростання, молочне скотарство, механізми швидкого масштабування бізнесу, стійка економіка в умовах війни і фінансово-економічної кризи.

Key words: economic growth, dairy farming, mechanisms for rapid business scaling, a sustainable economy in the face of war and financial and economic crisis.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Враховуючи війну, критичну фінансову ситуацію й інші складні проблеми, все одно Україна має потенціал і реальний шанс швидко побудувати сучасну потужну економіку. Галузь сільського господарства є однією із ключових у вітчизняній економіці і може стати локомотивом для розвитку інших галузей. І не треба цуратись того, що ми аграрна країна. На сьогодні світова еліта цінує землю і особливо сільськогосподарську землю більше, ніж гроші, золото, стартапи і криптовалюту. Сільськогосподарські землі скуповують тому, що це наднадійний актив. Поки люди їдять і п'ють, ферми будуть приносити прибутки і також це дає владу та контроль над стратегічними ресурсами: їжею та водою. В умовах кліматичних криз це — реальна сила і влада.

Навіть у часи древнього Єгипту влада фараонів трималась перш за все на тому, що фараон був власником системи водопостачання. В пустелі вода — це все. Так що, вода і їжа це не просто тренд, це стратегічний хід, хто володіє цими ресурсами, той володіє майбутнім. Наприклад, один із найуспішніших бізнесменів світу Білл Гейтц скупив близько 270 тис. акрів сільськогосподарських земель і вклав у покупку земель більше \$3 млрд. Б. Гейтц є одним із світових лідерів у сфері надприбуткового ІТ бізнесу та комп'ютерних технологій, також має фармацевтичний бізнес, в якому вкладений 1 долар дає до 20 доларів доходу, і все ж таки не цурається активно інвестувати в аграрний сектор, очистку питної води. Корисні копалини як-правило можна добути один раз, а урожай, наприклад, зернових можна отримувати щороку, тобто це є відновлюваний ресурс. Але аграрний сектор України — це не лише рослинництво, це і надважлива галузь тваринництва, бо за науково обгрунто-

ваними нормами повноцінного здорового харчування людині потрібно у їжі щодня споживати 28 незамінних амінокислот, 32 мікроелементи та 12 вітамінів, а у справжньому молоці усі ці 28 незамінних амінокислот є у правильній кількості, співвідношенні та легкозасвоюваній формі. Тому молочне скотарство треба розвивати в першу чергу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню проблем молочного скотарства й інвестицій у цю важливу галузь займалися Алескерова Ю. В., Антощенкова В. В., Іванова А. С., Білоус С. П., Грушко В. О., Данько Ю. І., Ніценко В. С., Світлична А. В., Собкевич О. В., Цвігун І. А., Шиян Н. І. та інші науковці [1—10]. Але їхні пропозиції для покращення стану молочної галузі складно впровадити на практиці у зв'язку із війною і різким погіршенням фінансово-економічної ситуації в Україні. Тому наше дослідження направлене на більш дієве і швидке вирішення вказаних проблем галузі враховуючи сучасні реалії.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета статті — Визначити сучасний стан молочного скотарства в Україні та запропонувати дієві механізми, що дозволять на практиці швидко забезпечити стійке і надійне економічне зростання цієї важливої для продовольчої безпеки держави галузі навіть під час війни і складної фінансово-економічної ситуації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Щоб проілюструвати масштаби падіння галузі тваринництва за останні десятиліття наведемо дані Державної служби статистики України (табл. 1).

Як вказано у табл. 1, за період 1985—2022 рр. відбувалось значне зменшення поголів'я тварин. За період 2005—2010 рр. відбувалось навіть тимчасове збільшення поголів'я свиней на 12,9%, овець на 26,3%, а от поголів'я ВРХ і корів тільки зменшувалось. Із кінця 1985 р. по кінець 2022 р. по всіх категоріях господарств поголів'я ВРХ зменшилось у 11,5 рази, а корів у 6,6 рази, свиней у 4,1 рази, овець у 17,1 рази, коней у 5,2 рази, птиці в 1,4 рази. Слід також зазначити, що по птиці дефіциту внутрішнього ринку немає і ситуація із поголів'ям птиці за період із 2010 р. по 2021 р. була стабільна, падіння поголів'я птиці одразу на 10% відбулося лише у 2022 р. внаслідок війни. За період 1985—2022 рр. змінювалось і у бік збільшення, і у бік зменшення лише поголів'я кіз, але спеціалізованих козиначих підприємств дуже мало, а більшість кіз тримало населення в особистих підсобних господарствах, де статистика дуже сумнівна, і там де на папері було збільшення, по факту могло бути і зменшення.

Із наведених у табл. 2 показників видно, що у молочному скотарстві України за період 2000—2022 р.р. відбувався спад виробництва, і якщо у вівчарстві і козівництві були нетривалі періоди зростання поголів'я тварин, то поголів'я корів на протязі всього періоду тільки зменшувалось, а у 2022 р. по причині бойових дій лише за рік відбулося різке зменшення поголів'я корів на

Таблиця 1. Кількість сільськогосподарських тварин (на кінець року, тис. гол.)

Роки	Велика рогата худоба		Свині	Вівці та кози		Коні	Птиця млн гол.
	усього	корови		усього	вівці		
1985	26638	8851	20088	9222	8879	827	252,6
1990	24623	8378	19427	8419	7896	738	246,1
1995	17557	7531	13144	4099	3209	756	149,8
2000	9424	4958	7652	1875	963	701	123,7
2005	6514	3635	7053	1630	872	555	162,0
2010	4494	2631	7960	1732	1101	414	203,8
2015	3750	2167	7079	1325	744	306	204,0
2020	2874	1673	5876	1140	621	202	200,6
2022	2307	1353	4948	941	519	159	180,5

Джерело: складено автором за [10; 11].

Таблиця 2. Кількість сільськогосподарських тварин за категоріями господарств (на кінець року, тис. гол.)

Групи тварин	2000	2005	2010	2015	2020	2021	2022
ВРХ	9424	6514	4494	3750	2874	2644	2307
у т. ч. корови	4958	3635	2631	2167	1673	1544	1353
Вівці та кози	1875	1630	1732	1325	1140	1094	941
у т. ч. вівці	963	872	1101	744	621	607	519
Підприємства							
ВРХ	5037	2492	1526	1270	1008	1003	942
у т. ч. корови	1851	866	589	505	424	425	394
Вівці та кози	413	271	299	187	151	168	141
у т. ч. вівці	412	269	295	181	140	156	127

Джерело: складено автором за [10; 11].

12,4%. У попередній таблиці поголів'я корів в Україні у 1985 р. складало 8851 тис. гол., і ця цифра більш-менш точна, бо у радянські часи до селян у двори працівники державних органів мали право заходити і рахувати тварин. На сьогодні ж точну кількість корів в Україні не знає ніхто. Поголів'я корів по підприємствах 394 тис. гол. за 2022 р. (табл. 2) — цифра більш-менш реальна, а от 1353 тис. гол. по всіх категоріях господарств є сумнівною, бо корів по селах в особистих господарствах населення майже немає. Приватна тваринницька ферма — це не колгосп і звіди "за могорич" класну корову додому власник не дасть забрати. За 2023 р. поголів'я корів іще скоротилось на 8,8%. Тобто насправді поголів'я корів в Україні на сьогодні може реально складати близько 500 тис. гол., добре якщо ми помиляємось. У порівнянні із 8851 тис. гол. у 1985 р. поголів'я корів 500 тис. гол. у 2024 р. менше у 17,7 рази.

З усіх тваринницьких галузей молочне скотарство і особливо утримання великої рогатої худоби (ВРХ) є найскладнішим. Якщо свиней і птицю ще можна вирощувати повністю на покупних кормах (зерно ячменю, кукурудзи, пшениці, соєва та соняшникова макухи, премікси), тобто потрібна невелика площа лише під будівлю ферми, то для утримання ВРХ потрібна не тільки площа під будівлю ферми, а в сотні разів більша площа під вирощування кормів. ВРХ не можна кормити лише концентратами, у раціоні обов'язково потрібні грубі корми (трава або сіно, силос, сінаж), соковиті корми (кормовий буряк і т. ін.). Таких кормів не накупишся, бо це і занадто дороге і ніхто їх не виробляє на продаж у достатньо великих кількостях, тобто стабільне ефективне виробництво продукції ВРХ можливо розвивати лише на власній кормовій базі тваринницьких господарств. Це забезпечує синергетичний економічний ефект: в рослинництві по-

кращуються показники врожайності сільськогосподарських культур за рахунок внесення органічних добрив, тобто гною (навозу), а в тваринництві покращується продуктивність тварин і економічний ефект за рахунок недорогої, якісної, збалансованої годівлі тварин. Тобто, коли ферма живе за рахунок поля, а поле за рахунок ферми, і є правильне поєднання галузей у технологічному циклі, коли в обох галузях покращуються і технологічні, і економічні показники. А органічну продукцію, тобто класу "ЕКО", яка ціниться на світових ринках, без оптимального поєднання рослинництва і тваринництва взагалі фактично неможливо виростити. Якщо, наприклад, в комбікормі замінити синтетичні вітаміни трав'яною мукою, то це вже зовсім інша якість молока і м'яса. У економічно розвинених країнах із високою купівельною спроможністю населення натуральна органічна продукція класу "ЕКО" коштує у рази дорожче. На експорт також простіше виходити із органічною екологічною продукцією.

Таким чином, для виробництва продукції ВРХ потрібні великі земельні площі під вирощування кормів, техніка для вирощування сільськогосподарських культур, транспортування і приготування кормів, прибирання навозу (гною) і внесення його на поля, потрібні капітальні відносно дорогі будівлі тваринницьких приміщень, потрібні значні кошти на купівлю якісного поголів'я тварин. Все це великі інвестиції, які дуже довго дають віддачу. Навіть кошти на формування стада, тобто купівлю якісного поголів'я тварин при виробництві продукції ВРХ дуже суттєві. Корову зазвичай утримують 4 лактації; корова народжує одне теля на рік; природне статеве співвідношення приблизно 50% на 50%, тобто в середньому за 4 роки використання корови вона народить 2 бичка і 2 телички, тобто за 4 роки народить 2 телички, одна із яких піде на заміну цієї корови і лише одна додаткова теличка за 4 роки піде на розширене відтворення стада. А ще ж треба врахувати, що молода теличка стане готовою до запліднення у віці 13—17 місяців, перший раз народить теля і стане короною в середньому у віці 24 місяці, тобто у 2 роки. Тобто до 4 років ще треба додати ці 2 роки, поки новонароджена теличка виросте і сама перший раз народить. Основне стадо корів можна подвоїти за 4 роки, у 4 рази збільшити можна за 8 років, у 8 разів — за 12 років і т. д. Витрати на купівлю якісних імпортованих племінних тварин суттєві. Наприклад, в Харківській області для комплектації коровами ферми у селі Шестаково Вовчанського району і у селі Гнилиця Чугуївського району в Нідерландах були закуплені молоді племінні телички масою від 350 кг по ціні 18 євро за 1 кг живої маси. З урахуванням доставки кожна така молода теличка обійшлась від 7 до 8 тис. євро. Кріо консервовану сперму биків ці господарства купували аж у Канаді (доставка літаками). Не слід забувати, що це ж тварини, вони можуть хворіти, навіть загинути із різних причин, якась частина теличок із різних причин може не запліднитись, не народити теля і відповідно не давати молоко. Таким чином, виробництво молока і м'яса ВРХ це складний і надто витратний процес, хоч поки не народилась та людина, яка би замінила у здоровому, повноцінному, збалансованому харчуванні людей справжнє молоко тварин чимось більш повноцінним. Особливо необхідні молочні продукти дітям і літнім людям.

Із виробництвом молока в Україні ситуація складна. Великі агрофірми і агрохолдинги не дуже хочуть займатись тваринництвом, а якщо й займаються, то намагаються по максимуму монополізувати ринок (хоча б на рівні області чи району), винищують конкурентів, створюють дефіцит, майже нічим не допомагають територіальним громадам, згодом занадто сильно піднімають ціни грабуючи таким чином населення і розхвалюють себе по телевізору на проплачених телеканалах розказуючи які вони ефективні. Більшість будівель колишніх корівників або зовсім зруйновані чи в аварійному стані, або перероблені під зерносклади. На практиці поширена ситуація, коли стоїть напівзруйнований корівник колишнього КСП, але його навіть викупити толком неможливо, бо його колись розпаявали на майнові паї між де-кількома колишніми членами КСП. Всіх цих власників треба розшукати, а це буває не просто, від усіх треба отримати письмову згоду на продаж його частки майнового паю, а якщо хтось не хоче продавати свою частку, то от уже ніяк викупити всю будівлю тваринницького приміщення. Також буває ситуація, коли приміщення належать одному власнику, а земля під приміщенням належить іншому, тому таку ферму купувати не варто. На сайті OLX можна знайти об'яви про продаж приміщень тваринницьких ферм разом із прилеглою землею господарського двору під обслуговування цих приміщень. Це нормальний варіант, але це коштує мільйони і для початківця або невеликого фермера це — не по кишені. У таких приміщеннях в принципі можна займатись птахівництвом чи свинарством на повністю купних кормах за умов, що є договори із іншими господарствами, що на їхні поля можна вносити перероблені випорожнення тварин як добрива. Для виробництва продукції ВРХ, як уже зазначалось, потрібна не тільки земля під будівлями ферми, потрібна у сотні разів більша сільськогосподарська земельна площа для вирощування кормів і для випасу в літній період. Будівлі корівників, як-правило, вищі за будівлі свинарників, вівчарень і пташників, а відповідно дорожчі; в кліматичних умовах України це як-правило не дешеві капітальні приміщення, бо літні табори, тобто не капітальні відносно дешеві споруди підходять для утримання тварин лише в теплі періоди року. В сучасних умовах, в умовах війни, в умовах складної фінансово-економічної ситуації в Україні немає реальних можливостей інвестувати одразу у створення великої кількості потужних сучасних та ефективних тваринницьких ферм, як це робилися у 70-ті роки минулого століття за рахунок нафтодолара.

Тому у розвитку вітчизняного тваринництва суттєву роль повинні відіграти малі й середні фермерські господарства, сучасні високотехнологічні ферми сімейного типу оптимального розміру. Для ефективної роботи таких підприємств Міністерство аграрної політики та продовольства України, АФЗУ мають зі свого боку ініціювати створення типових проектів таких ферм. Використання типових проектів на 30% здешевлює і значно пришвидшує будівництво, здешевлює та прискорює ввід в експлуатацію. Розробку проектів дорученням уряду або міністра можна здійснити у науково-дослідних проектних інститутах. Типові проекти тваринницьких ферм можна у вигляді державної допомоги давати безкоштовно фермерським господарствам, які виявили

бажання долучитись до державної програми розвитку тваринництва. Ще більш важливим для економічного зростання і розвитку аграрного сектору, зокрема тваринництва, є розробка і впровадження заходів, нормативних актів, тобто рівних правил гри, що забезпечують агровиробникам безкорупційний доступ до каналів і ринків збуту, до роздрібно́ї торгівлі (кінцевому споживачу), нормальні конкурентні умови. На внутрішньому ринку агровиробник і селянин поставлений в умови, що або віддай продукцію за безцінь посередникам і переробникам, або сам дай хабар і ставай торгуй на стихійному ринку, або не продаси. Без налагодженого збуту виробленої продукції бізнес працювати не може. Правила гри і закон мають бути зрозумілими, зручними і однаковими для всіх підприємців незалежно від розмірів їхніх підприємств, зв'язків із тими ж муніципальними чиновниками і т. ін. Якщо будуть реальні канали збуту виробленої продукції за прийнятними цінами, то будуть реальні можливості для масштабування бізнесу, у т.ч. і фермерських господарств сімейного типу, і економіка України швидко зростатиме, зростатиме навіть у таких важких галузях як виробництво м'яса ВРХ (яловичини) і виробництво справжнього молока, що значно покращить добробут громадян, покращить забезпеченість усіх жителів України біологічно повноцінними, доступними за ціною, якісними, безпечними і корисними для здоров'я натуральними продуктами харчування, що підвищить здоров'я людей.

Починаючи з кінця 90-х років відбувалось скорочення поголів'я ВРХ і корів по причині нових тенденцій у земельних відносинах, КСП були розпайовані, радгоспи біля мегаполісів теж збанкрутіли й ліквідовані і все готувалось до ринку землі. Особливо постраждали тваринницькі господарства біля мегаполісів (наприклад, передове тваринницьке господарство, племінний завод по 6 породам корів і 2 породам свиней ДПДГ "Українка" Харківського р-ну Харківської обл.). Фактично очистили територію від галузі тваринництва, бо земля ж біля мегаполісів у 25-кілометровій зоні коштує дорого, але ж поголів'я корів треба було зберегти і перевести в інші господарства подалі від міста, а не просто нищити, його ж відновлювати довго і дорого. Великі агрофірми займаються в останні роки лише рослинництвом, і навіть переробкою зерна в більшості випадків не займаються, їхня діяльність направлена на те, щоб виростити або купити подешевше в Україні зерно, а потім перекинути його через море, наприклад, у Туреччину і там уже йде подальша переробка зерна на млинах і т. ін., а додану вартість заробляють вже іноземні фірми.

Сильна країна — це не тільки потужна стабільна економіка і сильна армія, це і здорове населення, високі соціальні стандарти життя людей. Наука дієтологія говорить що білки тваринного походження є найбільш повноцінними для безпечного, збалансованого, здорового харчування людей, а дати їх людям може лише тваринництво, птахівництво і рибне господарство. Яловичина є цінним видом м'яса. Звісно що забиті на м'ясо тварини мають бути здоровими. У м'ясі ж і протеїн, і фосфор та кальцій, і залізо, і інші мікроелементи у достатній кількості і у доступній для хорошого засвоєння формі. А головне, що протеїн тваринного походження за складом незамінних амінокислот на поря-

док повноцінніший для харчування людей, ніж будь який протеїн рослинного походження. М'ясо ж не обов'язково жарити чи коптити, його можна варити, тушити, запікати у духовці, в'ялити. А що стосується молока, то у молоці є усі необхідні для повноцінного здорового харчування людей амінокислоти в оптимальному співвідношенні, наші мами нас вигодовують після народження молоком, а не чіпсами та енергетиками. Протеїн, кальцій, жир, інші важливі для харчування людей елементи у молоці, сирові чи іншій кисломолочній продукції на порядок більш повноцінні й легше засвоюються організмом людини, ніж будь які рослинні аналоги. Також дуже цінним і повноцінним є білок альбумін, який міститься у яйцях курей, та й м'ясо індички і курки є дієтичним і корисним, за умов що це птиця класу "ЕКО" вирощена на натуральних кормах, а не птиця суперінтенсивного вирощування на великих птахофабриках із використанням кормових антибіотиків, гормонів й інших стимуляторів росту і т. ін. Та й робочих місць тваринництво може дати багато. Зернозбиральний комбайн може керуватись і не людиною, а штучним інтелектом, а от приймати отели у корів, виконувати усі ветеринарні, акушерські і технологічні процедури штучний інтелект замість людини поки що не робить. В тих селах, де залишилися тваринницькі ферми і люди ще залишились, а де не стало ферм там і сіл фактично не стало, бо люди повійздили і повимирали, частину хат за безцінь купили жителі міст як дачі і приїздить туди раз на рік, а частина хат покинута і розграбована та зруйнована. Тому розвиток тваринництва, особливо ферм ВРХ, має бути одним із пріоритетів розвитку нашої держави.

Так, корова може народити за один рік лише одне теля і це може бути не теличка, а бичок. Бички ж народжувати не можуть. Поголів'я корів в Україні за останні 30 років зменшилось щонайменше у 6 разів, а по інших розрахункам майже у 18 разів. Причин цьому багато, але треба не озиратись назад, а вживати ефективних заходів щоб повернути цю ситуацію у зворотній напрям, тобто у напрямок зростання поголів'я тварин і підвищення економічної ефективності тваринництва. Якщо фермеру буде економічно вигідно виробляти і реалізовувати молоко чи м'ясо, він цим буде займатись оскільки попит на справжнє молоко таки є. Згідно науково обґрунтованих даних витрати кормів у розрахунку на 1 літр молока при надоях, наприклад, 6000 літрів молока від однієї корови на рік, складають близько 1,05 кормо-одиниці. Собівартість однієї кормо-одиниці для корів у 2024 році складала не менше 8 грн Корми у структурі витрат виробництва молока складають близько 60%, тобто собівартість одного літра молока на сьогодні складає 12—14 грн за 1 літр, але ще ж треба урахувати і додати витрати на доставку і реалізацію продукції (приблизно 3 гривні на 1 літр). Якщо підприємство не купує усі корми, а само вирощує, то кормо-одиниця може обходитися не 8—10 грн, а дешевше десь на 4 грн. Тобто у добре організованому молочному господарстві із достатньо високими надоями корів, власною кормовою базою, при не дуже великих відстанях до ринків (місць) збуту собівартість виробництва і реалізації 1 літра молока може на сьогодні складати близько 12—13 грн, а на повністю покупних кормах не менше 15 грн. Ціни реалізації цільного незбираного справжнь-

Таблиця 3. Поголів'я корів при різних значеннях річного приросту кількості теличок

Період років	Річний приріст кількості теличок			
	5%	10%	15%	20%
0	100 гол.	100 гол.	100 гол.	100 гол.
1	105 гол.	110 гол.	115 гол.	120 гол.
2	110 гол.	121 гол.	132 гол.	144 гол.
3	116 гол.	133 гол.	152 гол.	173 гол.
4	122 гол.	146 гол.	175 гол.	207 гол.
5	128 гол.	161 гол.	201 гол.	249 гол.
6	134 гол.	177 гол.	231 гол.	299 гол.
7	141 гол.	195 гол.	266 гол.	358 гол.
8	148 гол.	214 гол.	306 гол.	430 гол.
9	155 гол.	236 гол.	352 гол.	516 гол.
10	163 гол.	259 гол.	405 гол.	619 гол.

Джерело: складено автором за [10; 11].

ого коров'ячого молока на продуктивних ринках і об'єктах стихійної торгівлі по всіх регіонах України вже давно не нижчі за європейські. Так, у м. Харків виробники привозять автомобілями у цистернах і реалізують молоко за ціною 25—26 грн за 1 літр. При курсі 44,28 грн за 1,0 євро 25—26 грн це € 0,57—0,59 євро. Для порівняння, фермери Німеччини віддають заготівельникам молоко за ціною 0,4 євро за 1 літр, тобто дешевше. Якщо організувати молочний бізнес так, що усі витрати на 1 літр молока складуть 12—13 грн, а кінцевому споживачу 1 літр молока можна продати за 24—26 грн (літом ціна менша), то рентабельність виробництва і реалізації молока без урахування податків може досягати близько 100%. Звісно це не ті заробітки, що при виробництві і реалізації фальсифікованого молока і молочних продуктів із рослинних замінників, але враховуючи попит на справжнє молоко, при високій культурі і ефективності виробництва справжнє молоко таки виробляти вигідно і треба, оскільки дефіцит справжнього молока на внутрішньому ринку України і на світовому ринку у найближчі роки перекрити неможливо (корови довго розмножуються, не у всіх країнах є кормова база). При виробництві рослинних замінників молока звісно рентабельність на порядок вища. Наприклад, собівартість 1 кілограма сої при високій врожайності цієї культури складає близько 5,5—6 грн. Із 1 кг сої можна зробити 8 літрів замінника молока, тобто щоб зробити 1 літр такого молока витрати на сировину складуть близько 0,7—0,8 грн. Якщо додати витрати на переробку й інші витрати, то такий літр рослинного замінника молока обійдеться близько 1,0 грн. Реалізують торгові марки таке молоко розфасоване у пакети ємністю 0,9 літра за ціною близько 50 грн, тобто у 50 разів дорожче ніж воно їм за собівартістю обходиться. Тобто рентабельність не 100% із натяжкою як у випадку із справжнім молоком, а усі 5000%. Рекламувати таку продукцію не складно, це ж не горілчані вироби і не цигарки, реклама яких у багатьох країнах світу заборонена, транслювати відеоролики на користь вегетаріанства і проти м'яса не складно, транслювати відеоролики про нібито страшні екологічні наслідки тваринництва, забуваючи про інші значно більші техногенні загрози довкіллю теж не складно. Хто ж після усього цього захоче виробляти справжнє якісне молоко і м'ясо, важко працювати 365 днів на рік без вихідних і відпусток, отримуючи копійки і ганебне приниження від медіа і перевіряючих структур?

Але при такому величезному дефіциті ринку справжнього молока і низьких реальних спроможностях його наситити, виробництво молока є перспективним напрямком. Рентабельність 100% це достатньо для розвитку і масштабування галузі? Так достатньо. В передових ефективних молочних господарствах корову використовують 4 лактації, а при більшій інтенсивності і вищій продуктивності — навіть 3 лактації. Стара корова частіше може хворіти, народжувати слабших і гірших телят, менше дає молока, тому її використовують 4 отели і 4 лактації. Є такий показник, як вихід телят на 100 корів. Для того, щоб раз у чотири роки промислового використання стару корову замінити молодією, вихід кондиційних здорових телят на 100 корів має бути не менше 75 голів. При виході 75 телят на 100 корів буде десь 37 теличок; близько 20% найгірших із них, не кондиційних, не придатних для подальшої участі у відтворенні стада відбракується, тобто залишиться 29—30 гол.; ще 2—5 голів можуть загинути (падій) або не запліднитись; в результаті хоч би 25 нормальних здорових теличок залишилось, а цього достатньо лише для простого відтворення основного стада, тобто для підтримання кількості корів на тому ж рівні, якщо корову використовувати 4 лактації, а якщо використовувати корову більш інтенсивно 3 лактації, то лише на заміну основного стада корів щороку потрібно не 25, а 33—34 молоді телички. Вихід навіть 90 телят на 100 корів вважається високим показником. Показник 100 телят на 100 корів на практиці не досяжний, а от від 80 до 95 телят реальний. Не слід також забувати, що навіть вихід додаткових 20 телят для розширеного відтворення це ж не 20 теличок, а 10, бо приблизно половина це бички. На практиці використовується технологія штучного запліднення корів сексованою спермою. Сперму бугая (бика) розділяють на спеціальному обладнанні (магнітній центрифугі), і запліднивши корову такою спермою отримують до 60—80% теличок із усіх новонароджених телят. Правда не всім господарствам доступна ця технологія та й відсоток запліднюваності такою спермою набагато менший ніж звичайною, більший відсоток слабких телят. Проте, хороші умови годівлі та утримання корів і новонароджених телят, грамотне комплексне використання необхідних технологій і препаратів (вітаміни, мікроелементи, гормони) таки дає можливість отримати достатню кількість нормальних здорових телят переважна більшість (70%) із яких саме телички, а це дає реальну можливість швидко збільшувати кількість стада продук-

тивних корів і за кожні наступні 2 роки подвоювати стадо теличок (корів). Наведемо розрахунок збільшення поголів'я стада корів при різних темпах додаткового річного приросту телят-теличок (табл. 3).

Із даних табл. 3 видно, що при більш-менш реально досяжному для більшості тваринницьких господарств показнику 10% річного приросту кількості нормальних здорових теличок, крім тих що підуть на ремонт основного стада, за десять років стадо зі 100 корів можна збільшити до 259 корів, тобто майже у 2,6 рази. Навіть маючи достатню кількість відносно цілих приміщень (щоб не витратити кошти на будівництво) дуже важко і довго збільшувати поголів'я корів, особливо високопродуктивних корів, тому у цій галузі швидко масштабувати бізнес задача дуже складна. Купити високопродуктивних теличок то можна, але це дуже дорого. Але все ж таки образно кажучи, якщо ми ставимо задачу із пункту "А" у якому у нас нехай там є 100 корів швидше дібратись у пункт "Б", де у нас буде у 20 разів більше корів, задачу можна виконати за певний час, якщо нікуди не звертаючи наш так би мовити потяг буде продовжувати рух у напрямку пункту "Б" незважаючи на обставини і труднощі. Можуть мінятися машиністи (керівники), можуть мінятися правила руху (закони), але якщо рух до мети продовжувати, то вона досяжна, і всі ці керівники та закони не повинні заважати й стримувати цей рух уперед до зростання якісного високопродуктивного поголів'я корів, зростання економіки, а навпаки мають допомагати.

Швидко підняти економіку України можна, якщо у цей процес долучиться якомога більше людей, не тільки олігархи (крупний бізнес), а й малий та середній бізнес. Щоб підняти тваринництво треба, щоб реальний доступ на ринок, тобто до каналів збуту, в т.ч. і до кінцевого споживача, мав не тільки агровиробник який має ферму на 1000 дійних корів, а й звичайний селянин який утримує вдома 10—20 гол. чи навіть одну корову або бичка на м'ясо. Починаючи із радянських часів і до 2009 р. включно селянин, який в особистому господарстві утримував корову чи декілька свиней, мав можливість здати молоко на молокозавод, свиню чи бичка на м'ясокомбінат, або без проблем продати особисто на продуктових ринках системи райспоживспілки (у м. Харкові це Центральний ринок, Кінний ринок, Ринок ХТЗ й інші). Починаючи із 2009 р. особисті господарства населення не можуть здавати молоко на молокозаводи і свиней та бичків на м'ясокомбінати, у 2009р. відмінили компенсацію ПДВ (дотацію) м'ясо—комбінатам і молокозаводам і їм стало не вигідно брати молоко і свиней та бичків у неплатників ПДВ, і беруть вони лише у підприємств платників ПДВ, а це як правило юридичні особи, пересічний селянин який у себе у дворі тримає одну чи де-кілька корів або свиней втратив цей канал збуту. У Печенізькому (Чугуївському) районі Харківської обл. є така місцевість, яку в народі називають острів. До 2009 р. там поголів'я корів у домашніх господарствах людей поступово збільшувалось і у 2009 р. було близько 50 гол., бо були хороші закупівельні ціни на молоко і його без проблем можна було на молокозавод здати, а після вказаних законодавчих змін 2009 р. за якихось 3—5 років люди перестали утримувати корів і не стало на острові ні однієї корови. З'явилися і такі молокоза-

води, до яких не їдуть молоковози із цистернами молока, зате їдуть тентовані фури (автопоїзди) із сухими порошками, пальмовим маслом, із яких потім і роблять "молочні" продукти. В усіх цивілізованих країнах світу у торгових мережах існує практика: наприклад сир твердий зі справжнього молока коштує 5 доларів за 1 кг, а сир із використанням рослинних замінників молока коштує 1 долар за 1 кг, і так же по м'ясним продуктам. Там все це вказують на упаковці і не брешуть, покупець робить свідомий вибір.

Враховуючи військові обставини, а також ветеринарні ризики, доцільно розвивати саме тваринницькі ферми сімейного типу, наприклад, молочні ферми на 10—50 корів. Якщо ціль коштує менше ніж ракета, яка може бути на неї пущена, то ракету із метою нанесення збитків економіці можуть і не пустити, ризики ветеринарних інфекцій теж менші. Таким чином, масштабувати треба саме тваринницькі ферми (БПХ, свині, вівці, кози, кролі, нутрії) та птахоферми (кури, індички, качки, гуси, фазани, цесарки, перепели, страуси) сімейного типу. Для цього потрібні: земля, державна програма і типові затверджені на Кабміні проекти сімейних ферм для різних видів тварин і птиці, щоб прокурор, архітектор й інші чиновники не прийшли на другий день зносити самовільну незаконну забудову. Щоб будувались нові ферми законно і при цьому ледь не за тиждень, як та велика спеціалізована сучасна інфекційна клініка для хворих на COVID-19 в Китаї. Потрібні правила гри зручні і однакові для всіх, потрібні пункти прийому молока, бойні і м'ясопереробні підприємства, тобто реальні канали збуту для всіх виробників м'ясо-молочної продукції, а не тільки для великих підприємств і тих у кого є корупційні зв'язки в місті у місцях збуту продукції. Пропоную, як варіант, створити систему муніципальних магазинів (хоча б 10—20% від загальної кількості), які за всіма санітарними й іншими нормами підходять для торгівлі м'ясом, молоком, овочами і фруктами і т. ін. Тоді муніципальні бюджети міст будуть отримувати не тільки мізерний земельний податок, а всю орендну плату, що в разі і десятки разів більше. Пропоную такий механізм оренди муніципального магазину: фермер заходить на сайт конкретного міста, знаходить вільну площадку під торгівлю конкретним товаром, ознайомлюється із її місцезнаходженням, ціною оренди за добу, онлайн чи через банкомат оплачує оренду на необхідний для нього термін і їде із продукцією торгувати. Щоб швидко зростала вітчизняна економіка потрібні принципи нові механізми і підходи, щоб будівництво кожної нової ферми разом із вводом у експлуатацію, усіма дозволами і погодженнями займало небагато часу і коштувало для фермера якомога дешевше, щоб були зручні і легальні канали збуту, пошук яких можна здійснювати в один клік на смартфоні і при цьому забезпечувались усі санітарні і технічні норми, надходження податків до муніципального і державного бюджетів. Роздрібні ціни на м'ясу і молочну продукцію в Україні вже майже такі, як і в деяких країнах Європи, і реалізація тваринницької продукції за такими цінами може реально забезпечити достатні прибутки фермеру щоб реінвестувати у свій розвиток і швидко масштабувати бізнес. Я робив економіко-математичні розрахунки і прийшов до висновку, що забезпечувати економічне зростання у тваринництві можна

навіть у геометричній прогресії. Реальніше це зробити, якщо торгувати не сировиною, а забезпечити її переробку, фасування і збут. У такому випадку стартові витрати більші, але й ефективність більша, і швидкість масштабування бізнесу більша. Але для невеличкого фермера, у якого сімейна ферма на 20 корів, які дають нехай там 400 літрів молока на день, переробкою займатись недоцільно. Доцільніше молоко продати у роздріб кінцевим споживачам у місті, головне щоб якість молока була високою, а на якісне справжнє молоко попит високий. Щоб виключити можливість попадання у роздрібну торгівлю неякісного молока пропонуємо наступне. Фермер приїздить із цистерною молока до будь-якого пункту лабораторного аналізу. Лабораторія швидко робить аналіз молока, лабораторія пломбує заливний люк автоцистерни, зворотній клапан біля крану однаковими пломбами із вказанням назви установи, номера і дати проби, також надає фермеру роздруківку показників якості і безпечності молока із тим же номером проби (для аналізу молока на сучасному обладнанні треба пробу 20 грамів молока і через якусь хвилину принтер роздруковує на папері усі основні характеристики даної проби). Тобто замінити чи розбавити молоко в цистерні неможливо і вказаний механізм фактично гарантує, що молоко в цистерні саме те, яке вказане в аналізі проби. І якщо молоко дійсно якісне, то такий аналіз проби не страшно і не соромно показати роздрібним покупцям молока, бо це лише збільшить довіру покупців до фермера і збільшуватиме кількість покупців. Головне, щоб таких лабораторій ветеринарно-санітарного контролю було багато, щоб фермеру було зручно і близько до них доїхати і не нести великих транспортних витрат. Вартість аналізу має бути недорогою, тобто доступною за ціною. Якщо аналіз зробити доступним, зручним але обов'язковим для всіх, то виробники будуть конкурувати за рахунок якості молока, а не за рахунок розбавлення молока чим попало. Покупці від цього тільки виграють, та й чесні виробники теж, а шахраї поступово будуть витіснені з ринку. Таким чином, для чесних виробників молока механізм збуту має бути наступним. Фермер подоїв корів і наповнив автоцистерну молоком. Потім на шляху до місця збуту (де фермеру зручніше) заїжджає у лабораторію і робить аналіз молока, лабораторія пломбує цистерну і видає роздруківку показників проби молока. Потім фермер нагадує по інтернету чи телефону покупцям, приблизно у якій годині привезе на кожне конкретне місце молоко і їде у конкретні місця реалізації молока. Перш ніж почати продаж фермер онлайн із банківської картки чи через банкомат сплачує торговий збір за торгівлю молоком конкретному місту і починає торгувати наприклад у внутрішніх дворах багатоповерхівок. Продав частину в цьому дворі, потім переїхав до іншого двору і задовільнив певний обсяг покупців там. Розкладний столик, рукавички, ємність із водою і чиста ганчірка, санітарна книжка звісно мають бути. Але, оскільки і бюджет міста отримав встановлені рішенням міськради кошти торговельного збору, і якість молока гарантовано перевірена лабораторією, таку торгівлю не слід вважати стихійною та незаконною, і ні поліція, ні місцева влада не має права її зупиняти. По факту стихійна торгівля молоком із автомобілів відбувається по всіх містах, але часто ні

якість молока не перевірена, ні податки не платяться, платяться лише хабарі певним посадовим особам, а не заплатиш, то торгівлю зупинять, товар відберуть і попсують, іще і оштрафують. Не треба фермерам закривати доступ до каналів збуту такими ганебними методами і фактично нищити вітчизняне виробництво молока та м'яса, не треба плодити корупцію і нищити вітчизняну економіку. Сучасні технології дозволяють збут зробити цивілізованим, із дотриманням санітарних вимог, треба прийняти певні рішення КабМіну, міськрадам, у т. ч. організувати муніципальні магазини під торгівлю м'ясо-молочною продукцією, також треба затвердити порядок торгівлі молоком із автоцистерн, треба не заважати малим, середнім фермерам і селянам працювати, не заважати підприємцям забезпечувати зростання вітчизняної економіки, у т. ч. і галузі тваринництва, а навпаки всіляко сприяти. Не треба працівникам продслужби (колишня санстанція), поліції, муніципальним чиновникам до селянина чи фермера, який виробив молоко чи м'ясо і хоче його продати, відноситись зі зневагою як до злодія, перетворюватись у карателів і нищити це виробництво блокуючи збут. А треба створити цивілізовані умови, які забезпечать селянам і фермерам швидкий, зручний реальний доступ до цивілізованих легальних каналів збуту, щоб при цьому і податки сплачувались і всі санітарні та інші вимоги були дотримані. А до корови треба відноситись, як до священної тварини (в Індії так), а не як до причини глобальних катастроф і тварини що заважає звільняти землю для торгівлі землею, і тоді ми здійснимо потужне економічне зростання в галузі молочного скотарства, забезпечивши населення цінними молочними продуктами. Цінними, бо у 100 грамах 5% сиру (творога) міститься 30% необхідної денної норми легкозасвоюваного кальцію і більше 15% необхідної денної норми білку, що дуже корисно для м'язів, кісток, шкіри та інших тканин людського організму, і особливо це важливо для дітей і літніх людей. А щоб у розрахунку на одного жителя України припадало 350 грамів сиру на день, треба не 100 грамів молока на день, як це є по факту, а більше 1 літра. Крім утримання корів також треба мати козинячі і овечі молочні ферми.

Створювати молочні ферми сімейного типу краще на багатьох площадках достатньо віддалених одна від одної, щоб зменшити усі ризики в разі, у т. ч. і ризики влучання ракет, і ризики розповсюдження ветеринарних інфекцій. Суму фінансової допомоги на створення сімейних тваринницьких ферм доцільніше було б виділити не одному бізнесмену, а цілій асоціації фермерів, наприклад, асоціації фермерів-учасників російсько-української війни та їх сімей (у де-кого із них уже навіть сільськогосподарська земля є). Розробити для них типовий проект молочної ферми ВРХ сімейного типу, нехай там приміщення ферми на 10—12, 20—24, або 40—50 дійних корів із усіма приміщеннями повного технологічного циклу, затвердити на Кабміні проект як типовий, розробити відповідну державну програму і вперед. Краще не гроші роздавати, краще створити при асоціації ліцензовану будівельну бригаду яка спеціалізується на будівництві саме таких ферм і на землі кожного члена асоціації із його згоди побудувати таку ферму сімейного типу (по іншим видам тварин і птиці такий же

принцип) і передати цьому члену асоціації на певних умовах закріплених у договорі. Що це за умови? Можна піти шляхом видачі грантів, але грант дають за умов, що це оренда приміщень, а не нове будівництво, що це лізинг обладнання, а не його покупка. Грант доцільно брати під ті види бізнесу, де касова виручка поступає уже в перший день роботи підприємства (пекарня, кав'ярня, перукарня і т. ін.) і є реальна змога одразу сплачувати податки. Умова надання гранту: сума сплачених податків за 3 роки повинна бути не меншою за суму гранту і при умові збереження робочих місць. Щоб отримати грант 8000000 грн підприємець має створити не менше 25 робочих місць. Оскільки на сьогодні 8000000 грн це є близько \$200000, а придбання однієї хорошої племінної імпортової телички обійдеться тваринницькому господарству до \$8000, то відповідно суми \$200000 вистачить лише на купівлю 25 таких якісних племінних теличок із генетичними задатками високої молочної продуктивності, а ще ж будуть витрати на приміщення ферми й інші статті витрат. Кількість 25 робочих місць — це 4 бригади по 6 осіб із робочим графіком сутки-трьох, чи день-ніч плюс 48 годин і ще одне робоче місце — це сам фермер. Але 25 корів фермер може доглядати і сам, або разом із своєю сім'єю. Йому ніяк на таких малих обсягах виробництва і виручки від реалізації молока забезпечити роботою і достойною зарплатою ще 24 людини. Обсяг виробництва 20-24 корів, це близько 400-500 літрів молока на день. При такому обсязі виробництва вже є доцільним молоко невеликою цистерною транспортувати до місць роздрібної торгівлі або до оптової здачі на переробку.

В довоєнні роки працювали програми підтримки фермерства, які дозволяли новоствореним фермерським господарствам взяти одноразову безповоротну фінансову допомогу (субсидію). Де-яким фермерам вдавалось узяти гривневий еквівалент і до \$20000, але \$200000 точно нікому взяти не вдавалось, бо у ті часи увесь фермерський фонд, наприклад Харківської області, складав близько 4 млн грн, що при тодішньому курсі гривні до долара складало близько \$500000, а фермерів в області то багато. Навіть \$20000 вдавалось узяти лише тим, хто ділився відкатом (певним відсотком із цієї суми) із головою фермерського фонду. І навіть незважаючи на корупцію, такий варіант найбільше підходить тваринницьким господарствам, бо у них виручка від реалізації не з першого дня роботи, як у кав'ярні чи перукарні, не з першого дня можливість отримувати прибутки і сплачувати податки. Припустимо, що фермер придбав теличок, потримав місяць на карантині і запліднив, 9 місяців теличка носить плід і аж коли теличка розтелиться і народить теля корова почне давати молоко, тобто пройде 10 місяців, потім ще треба додати майже місяць (20 днів) коли молоко йде на вигодовку новонародженого теляти, і аж після цього почнеться фінансова віддача від реалізації молока. Тобто для виробництва молока корів, де виручка від реалізації молока настає аж через рік після початку роботи ферми, гранти на стандартних умовах не підходять, а краще підходить варіант безповоротних субсидій, просто треба прибрати корупцію й інші негативні моменти. Під час війни по причині складного фінансового становища у країні програми одноразової фінансової допомоги

новоствореним фермерським господарствам тимчасово припинено, залишили лише певні види дотацій на тваринництво для діючих господарств.

Тому пропоную роздавати не гроші, а надавати бажаним займатись тваринництвом самі ферми і задіяти механізм подібний до франшизи. Держава в проектно-му інституті розробляє типовий проект сімейної молочної ферми нехай на 20 корів і залишається його власником, спеціальна будівельна бригада будує за згоди фермера на його землі типову ферму із складом для кормів, допомагає почати працювати, фермер працює отримуючи лише зарплату і як тільки він заробить достатню суму коштів для продовження роботи ферми і додатково на створення такої ж ферми, він викупляє цю франшизу, тобто згідно договору віддає суму коштів достатню для створення такої ж ферми і стає власником цих приміщень назавжди і далі все що заробить його (наприклад, 400 літрів молока за день, заробіток на літрі молока 10—15 гривень, а усього заробіток 4—6 тис. грн за день). Потім асоціація фермерів за отримані гроші підключає нового члена до асоціації. Пізніше до цих вже 2 ферм асоціація підключає ще 2 ферми і стає 4 ферми, потім до 4 ще 4 і т. д. Головне щоб у статуті асоціації були запобіжники від корупції за те, що новому члену дадуть таку допомогу, щоб із нього не брали відкат (хабар), і також були запобіжники щоб фермер отримавши таку допомогу не мав права розірвати угоду із асоціацією без виплати коштів, достатніх для створення такої ж ферми. Тобто масштабувати бізнес створюючи ферми сімейного типу для різних видів сільськогосподарських тварин і птиці можна у геометричній прогресії. Головне швидше пройти етап розробки відповідної державної програми, типових проектів й інших процедур пов'язаних із документацією і розробкою правил гри. Ще півроку-рік піде на будівництво перших таких ферм. Перший етап ці ферми відпрацюють на компенсацію понесених на їх створення витрат, другий етап ферми відпрацюють заробляючи кошти на створення таких же виробничих модулів, а далі бізнес можна масштабувати навіть у геометричній прогресії, а це швидкі темпи економічного зростання цієї галузі економіки, зростання податків, робочих місць, рівня добробуту самих фермерів і усіх громадян України. Треба все робити правильно, але не відтягувати старт, щоб швидше перейти до етапу зростання економіки галузі молочного скотарства у геометричній прогресії.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Враховуючи всю складність ситуації в Україні, війну і фінансову кризу, забезпечити швидке економічне зростання в молочному скотарстві все ж таки можливо, можливо навіть у геометричній прогресії. Для цього на державному і місцевому рівнях для тваринницьких, і особливо молочних, господарств треба забезпечити умови, щоб законне будівництво і введення в експлуатацію кожної ферми відбувалось лічені місяці і навіть дні за рахунок державної програми і типових проектів. Ще більш важливим є забезпечення швидкого доступу до реальних легальних каналів збуту за прийнятними цінами всім вітчизняним виробникам тваринницької про-

дукції в незалежності від їх розміру, яке можна здійснити в один клік на смартфоні. Як варіант, створення муніципальних магазинів для торгівлі молоком і м'ясом, створення заготівельних і обслуговуючих кооперативів при тваринницьких асоціаціях, розробка і впровадження цивілізованого механізму торгівлі молоком із автоцистерн. Роздрібні ціни на молоко і м'ясо на внутрішньому ринку України достатньо високі й у разі забезпечення реальної можливості виробникам тваринницької продукції реалізувати вироблену продукцію за такими цінами споживачу отриманої грошової виручки і прибутку цілком достатньо щоб забезпечити реінвестування у розвиток господарств забезпечивши швидке економічне зростання. При використанні сучасних технологій (наприклад, запліднення сексованою спермою), подвоювати поголів'я високопродуктивних корів можна кожні 3 роки. В умовах війни, повоєнного відновлення і фінансово-економічних криз є доцільним розвиток молочного скотарства за рахунок малих і середніх сімейних ферм, кількість яких можна масштабувати у геометричній прогресії, забезпечивши швидке зростання економіки і якісне харчування людей.

Література:

1. Алескерова Ю. В., Радченко О. Д., Тодосійчук В. Л. Кредитні аспекти державної підтримки розвитку аграрного сектору України. Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2018. № 11 (39). С. 84—94. URL: <http://efm.vsau.org/storage/articles/February2020/cv95Z1EhE2jtXDszdJ4j.pdf>.
2. Антощенко В. В. Сучасний стан молочного скотарства в Україні. Український журнал прикладної економіки. 2020. Том 5. № 2. С. 25—32. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2020-2-3>.
3. Білоус С. П., Новотний С. В. Проблеми інвестування регіонального АПК в умовах воєнного часу. Економіка та суспільство. 2023. Вип. 48. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-49>.
4. Грушко В. Економіка в умовах війни та повоєнний економічний розвиток. Вчені записки Університету "КРОК". 2024. № 1 (73). С. 47—53. DOI: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2024-73-47-53>.
5. Іванова А. С. Молочне скотарство: сучасний стан та проблеми вирішення. Агросвіт. 2017. № 22. С. 57—62.
6. Ніценко В. С., Данько Ю. І. Розвиток виробництва молока в Україні та економічна стійкість молокопродуктового підкомплексу. Український журнал прикладної економіки. 2019. Том 4. № 4. С. 8—15. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2019-4-1>.
7. Світлична А. В., Дем'яненко Н. В., Гаряга Р. О., Вишар О. Ю., Мурляк М. В. Діяльність сільськогосподарських підприємств України під час воєнного стану. Агросвіт. 2023. № 19. С. 68—73. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2023.19.68>.
8. Пріоритети розвитку реального сектора в умовах війни та повоєнного відновлення економіки України: аналіт. доп. / [О. В. Собкевич, А. В. Шевченко, В. М. Русан та ін.]; за загальн. ред. Я. А. Жаліла. Київ: НІСД, 2024. 104 с. DOI: <https://doi.org/10.53679/NISSanalytrep.2024.03>.
9. Цвігун І. А., Цвігун А. Т. Проблеми розвитку молочного скотарства в регіонах України. Економіка та суспільство. 2023. № 57. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-18>.
10. Шиян Н. І. Розвиток скотарства в Україні. Економіка АПК. 2016. № 9. С. 38—43.
11. Асоціація виробників молока. Веб-сайт. URL: <https://avm-ua.org/uk>.
12. Державна служба статистики України. Веб-сайт. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.

References:

1. Aleskerova, Y. V., Radchenko, O. D., & Todosiichuk, V. L. (2018), "Credit aspects of state support for the development of Ukraine's agricultural sector", *Ekonomika, finansy, menedzhment: aktualni pyannia nauky i praktyky*, vol. 11 (39), pp. 84—94, available at: <http://efm.vsau.org/storage/articles/February-2020/cv95Z1EhE2jtXDszdJ4j.pdf> (Accessed 25 July 2025).
2. Antoshchenkova, V. V. (2020), "Current state of dairy cattle breeding in Ukraine", *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky*, vol. 5, no. 2, pp. 25—32. <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2020-2-3>.
3. Bilous, S. P., & Novotnyi, S. V. (2023), "Problems of investing in the regional agro-industrial complex under martial law", *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 48. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-49>.
4. Hrushko, V. (2024), "Economy in wartime and post-war economic development", *Vcheni zapysky Universytetu "KROK"*, vol. 1 (73), pp. 47—53. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2024-73-47-53>.
5. Ivanova, A. S. (2017), "Dairy cattle breeding: current state and solution problems", *Ahrosvit*, vol. 22, pp. 57—62.
6. Nitsenko, V. S., & Danco, Yu. I. (2019), "Development of milk production in Ukraine and economic stability of the dairy subcomplex", *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky*, vol. 4, no. 4, pp. 8—15. <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2019-4-1>.
7. Svitlychna, A. V., Demianenko, N. V., Hariaha, R. O., Vyshar, O. Yu., & Murlak, M. V. (2023), "Activities of agricultural enterprises of Ukraine during martial law", *Ahrosvit*, vol. 19, pp. 68—73. <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2023.19.68>.
8. Sobkevych, O. V., Shevchenko, A. V. and Rusan, V. M. (2024), *Priorytety rozvytku realnoho sektora v umovakh viyny ta povoyennoho vidnovlennia ekonomiky Ukrainy [Priorities for the development of the real sector under the conditions of war and post-war economic recovery of Ukraine]: NISD, Kyiv, Ukraine.* <https://doi.org/10.53679/NISSanalytrep.2024.03>.
9. Tsvihun, I. A., & Tsvihun, A. T. (2023), "Problems of dairy cattle development in the regions of Ukraine", *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 57. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-18>.
10. Shyian, N. I. (2016), "Development of cattle breeding in Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 9, pp. 38—43.
11. Association of Milk Producers (2025), available at: <https://avm-ua.org/uk> (Accessed 25 July 2025).
12. State Statistics Service of Ukraine (2025), available at: <https://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 25 July 2025).

Стаття надійшла до редакції 08.08.2025 р.